

XIII. FEJEZET.

Románia orvtámadása és bűnhődése.

Az orvtámadás.

„A hadüzenet nagyon gonosz helyzetbe hozott mindent, ami osztrák-magyar, vagy német volt – írja Czernin „Im Weltkriege” című művének 130. és 131. lapjain – az osztrák-magyar kolónia tagjai közül számos barátommal találkoztam, akiket a román katonák durván, puskatussal taszigáltak az utcán végig és zártak börtönbe. Számos visszataszító és torz emberhajsának voltam tanuja. Napokig tartott ez a szörnyű-séges színjáték.”

Mihelyt ismeretessé lett a koronatanács határozata, a hirhedt Panaitescu főnöksége alatt működő bukaresti politikai rendőrség (Siguranță Generală) azonnal kezdte összefogdosni mindazokat a német és osztrák-magyar alattvalókat, kiket mint elsősorban politikailag gyanusokat nyilvántartott. Estére már össze voltak fogva és a rendőrségre terelve, a *Seară*, *Ziuă* és a *Minerva* munkatársai. Egyszóval mindazok a román és nemromán írók és hírlapírók, kik a németbarát sajtó szolgálatában állottak. Köztük volt a hetvenéves *Slavici* Jón is, ki híven régi meggyőződéséhez, tiszteletreméltó elkölcsi bátorsággal és férfiasággal vitatta a fennebb említett lapok hasábjain, hogy Romániának nemcsak becsülete, hanem az összes román faj igazi érdeke is azt parancsolják, hogy teljesítse kötelezettségét azzal a szövetséggel szemben, amelynek előnyeit harmincöt éven át annyi mohósággal élvezte és zsákmányolta ki.

Másnap összefogdosták a német és osztrák-magyar alattvalók értelmiségének nagyobb részét. A férfiakat a Bukarestet körülvevő erődökbe zárták; a nőket pedig a város területén levő fogházakba és börtönökbe. Akik a börtönökben és fogházakban nem fértek el, azokat az osztrák-magyar és német alattvalók által fenntartott iskolákban internálták. A nagy ipar- és kereskedelmi vállalatoknak olyan tulajdonosait is elzárták, kik harminc-negyven év óta éltek Romániában, mint az ország gazdasági fejlődésének valóban köszönetet és elismerést érdemlő munkásai. Bezárták még azokat a fiatal lányokat is, akiknek nem volt semmi más bűnük, mint csak az, hogy tisztviselőnői minőségben kenyerüket keresték a német, osztrák-

magyar követségek, konzulátusok, ipari és kereskedelmi vállalatok irodáiban. Még annyi figyelemmel sem voltak e művelt és általában kifogástalan erkölcsű fiatal hölgyek iránt, hogy őket együttesen zárták volna el. Ellenkezően, a pervers gyönyör egy bizonyos német találtak abban, ha őket Bukarest német vagy osztrák-magyar származású könnyűvérű hölgyeivel együvé zárhatták. Ez utóbbiakat azon ürügy alatt fogták el, hogy a legveszedelmesebb kémek.

Mikor a hadüzenet után egy pár nappal Bukarest fölött megjelentek a német és osztrák-magyar bombavető repülőgépek, az erődökbe zárt férfiakat kiharancsolták sétálni az erődök sáncaiba. A tisztek és a katonák az erődök kazamataiban meghúzódtak és röhögve nézték, mint sétálnak foglyaik a szétrobbanó bombák lehulló szilánk-esőjében. A csöcselék az elfogott német vagy osztrák-magyar alattvalók lakásait megtámadta és kirabolta, sok millió kárt okozva e többnyire jó módú idegeneknek.

Mikor a középponti hatalmak hadereje Bukarest felé közeledett, ezeket a foglyokat és internáltakat részint marhaszállító vasuti kocsikban, részint pedig gyalog elvitték Bukarestből az e célból kiszemelt vidéki fogolytáborokba, hol kimondhatatlan durva bánásmódban és a lehető legsilányabb ellátásban részesülve, húzták ki az időt, míg őket onnan a középponti hatalmak győzelmesen előrenyomuló hadai ki nem szabadították.

Czernin idézett könyvében, visszaemlékezve e napok gyalázatosságaira és szenvedéseire, azt írja: „Másfél év múlva ismét Bukarestben voltunk. Megint tárgyai voltunk az utca érdeklődésének, csakhogy más módon. A színházban óvációkban részesítettek, az utcán nem tudtam járni anélkül, hogy a bámulók egész serege ne kövessen. *Erőszakosok a védtelenekkel és alázatosok a hatalmasokkal szemben – valóban a népeknek vannak szebb jellemvonásaik is*”.

Mavrocordato, Románia bécsi követe, 1916 augusztus 27-én este ³/₄ órakor adta át a román kormány hadüzenetét az osztrák-magyar külügyminisztérium ügyeletes tisztviselőjének. Az észrevétlenül és lopva előretolt román hadcsapatok azonban úgy Predealnál, mint a többi szorosokon már egy fél órával előbb ¹/₄ órakor átlépték a határt és a mitsem sejtő magyar őrségek, vasuti és vámtisztviselők közül azokat, kik hirtelenül és véletlenül el nem tudtak menekülni, elfogták s fogságba hurcolták. Augusztus 28-án reggel a román kir. hadsereg előcsapatai már mindenütt magyar területen, a Kárpátok északi és nyugati lábainál állottak. A bukaresti lapok még aznap egyhangú örömmel és diadalittasan jelenthették, hogy „a román sasok átrepültek a Kárpátokon és nyitva az út előttük egészen a Tiszáig”.

Nagy volt az öröm és vígasság Bukarestben és az egész Romániában. De a nagy öröm és vígság pezsgőspoharába egy

csepp öröm vegyült, amely megkeserítette annak ízét. Post equitem sedet atra cura!

Az orvtámadást abban a feltevésben hajtották végre, hogy számbavehető osztrák-magyar haderő nem védelmezi Erdélyt, hogy a Galiciában és az olasz fronton szorongatott osztrák-magyar vezetőségnek egyáltalán nem áll módjában kellő számú csapatokat küldeni Erdélybe. A németek is le vannak kötve a francia harcmezőn és így alkalmas ürügynek veszik, hogy nekik a románok nem izentek hadat és nem fognak segítő-csapatokat küldeni Erdélybe. A bulgárok szintén nem fognak Dobrudzsa ellen támadást indítani, mert ott szembe találnák magukat az oroszokkal, már pedig a bulgár katona a németek és a monarchia kedvéért nem fogja szuronyát orosz testvéérébe döfni.

Csak egy pár napra volt szükség és a románoknak azonnal alkalmuk nyílt meggyőződni, hogy e felvételeik egyetlen egy kivételével mind hamisak voltak. E felvételek közül csak az volt igaz, hogy számbavehető osztrák-magyar haderő nem védelmezi Erdélyt. Erről a románok kémjeik útján a legpontosabban voltak tájékozva, mert hiszen Erdély egész területe be volt hálózva ügyes és ravasz román kémszervezettel. A németek nem várták be a külön román hadüzenetet, hanem mihelyt tudomásukra jutott a román orvtámadás, azonnal kijelentették, hogy egész erejükkel fogják szövetségesüket Erdélyben támogatni. Bulgáriával azonban nem jöhettek ilyen gyorsan tisztába, mert az egy pár napig hallgatott, hogy azután annál erélyesebben cselekedjék.

A román hadsereg augusztus 28-tól, tehát bevonulásának napjától kezdve, akadálytalanul nyomulhatott Erdély belseje felé. Előnyomulása azonban lassúbb volt, a hadijelentések frazeológiája szerint tapogatódzó, mint azt az adott hadihelyzet alapján gondolni lehetett volna. Maga sem látszott hinni, hogy az osztrák-magyar hadvezetőség ezt az országrészt csakugyan annyira védtelenül hagyta. A csekély számú osztrák-magyar katonaság a kapott parancs értelmében gyorsan igyekezett visszavonulni a Maros-vonal mögé, amely a közfelfogás szerint az első erdélyi védővonalat alkotta volna. A gyöngye osztrák-magyar csapatok gyors visszavonulását az óvatosabb románok cselnek vették, a vérmesebbek pedig gyávaságnak. A bukaresti sajtó ez utóbbi szempontból magyarázta az erdélyi hadieseményeket és a magyarság katonai értékéről rendkívül becsmérő hangú nyilatkozatok és közlemények jelentek meg napról napra.

Az Erdélybe való diadalmas bevonulásnak még tíz napja sem telt el, mikor Dobrudzsából villámcsapásként érkezett Bukarestbe az a hír, hogy Tutrakánál az egyesült német-bolgár haderő megsemmisítette az ott felvonult román hadosztályokat. A nagy lelkesedést és a könnyűszerrel való győzelem gondolatát, amelybe a román közvélemény annyira bele-

élte magát, hirtelenében alig megokolt pesszimizmus váltotta fel. Mindenki, ha nem is éppen árulásról, de a román hadsereg készületlenségéről, a hadvezetőség fejvesztettségéről, képtelenségéről, a főbb tisztek nagyfokú tudatlanságáról és gyávaságáról beszélt. Az ijedelem ellensúlyozására a hadvezetőség hangzatos jelentéseket adott ki az erdélyi román hadsereg diadalmas előnyomulásáról. „Hadaink Kolozsvár felé nyomulnak.” „Nyitva áll az út a Tiszáig.” „Csapataink bevonultak Szeben külvárosaiba” stb. gyakran ismételt frázisai voltak a vezérkari jelentéseknek. Nem is volt e lendületes hadijelentéseknek más hatása, mint az, hogy a tutrakáni vereség után éppen az ellenkezőjét hitte mindenki annak, mit e jelentések mondtak.

A betörés után három héttel a román hadsereg előrehaladása nagyon meglassúdott, sőt szeptember 20-ika körül meg is állott. Ez idő alatt ugyanis sikerült az egyesült német és osztrák-magyar hadsereg vezetésének nagyobb számú csapatokat vinni Erdélybe. A hadüzenet napjától számított egy hónap múlva Nagyszebentől délre az egyesült német és osztrák-magyar haderő tönkre verte a vele szemben álló második román hadsereget. A csapás súlyosabb volt még a tutrakáni vereségnél is, mert azt gyorsan követte egy második a Vledénytől északkeletre elterülő Apáca-hegységben és négy nappal később, október 8-án, Brassónál a harmadik. A József főherceg parancsnoksága alatt álló haderő pedig a Moldova felől betört harmadik román hadsereget ugyancsak ez időben, Marosvásárhelytől délkeletre, Magyarosnál verte meg.

Október második felében a román haderő ki volt kergetve Erdélyből s a román részről annyi vérmes reménységgel és tüntető zajjal megindított háború első felvonása katasztrófászerű módon befejezve.

A visszavonuló román hadsereg azonban nem távozott egyedül. Az általa megszállott városokban és nagyobb községekben túsokat szedett s azokat embertelen módon minden igaz ok nélkül magával hurcolta. Magával hurcolta azokat az ártatlan földművelő magyarokat is – köztük asszonyokat, lányokat, 10–16 éves fiukat – akiket fogataikkal hadianyag- és élelmiszerszállításra kirendelt. Ezeket az ártatlan embereket, kik között feles számmal voltak 65–70 éves öregek és betegek is, Moldovában fogoly- és internálótáborokban helyezték el, ahol igazán embertelenül bántak velük és a legnyomorúságosabb ellátásban részesítették. 1918 január végén volt alkalmam látni Bukarestben ezeknek a szerencsétleneknek nagy részét. Hogy milyen testi és lelki állapotban voltak ezek az elhurcolt túsok (többnyire tekintélyes polgárok, földbirtokosok, köztisztviselők, papok és tanárok), hogy a gyalázatos bánásmódnak, a szenvedésnek és a borzalomnak minő törté-

neteit diktálták jegyzőkönyvbe, arra könnyekig való megindulás nélkül ma sem tudok gondolni.

Ha valaha nyilvánosságra kerülnek azok a jegyzőkönyvek, melyeket e visszatért túsok és internáltak előadásai alapján az osztrák-magyar és német katonai hatóságok felvettek, a művelt világ közvéleménye megborzadva fogja elítélni azt a durva kegyetlenséget, amelyet a román katonai és közigazgatási tisztviselők ez ártatlan túsokkal és internáltakkal szemben elkövettek.

Az Erdélyből kivert román hadseregnek futásában volt egy egészen másféle embercsoportból álló kísérete is.

Amikor augusztus 28-án kora reggel híre terjedt, hogy a román hadsereg ellenséges szándékkal átlépte a magyar határt, megindult Nyugat felé a magyar és szász lakosság vagyonosabb és nagyobbbrészt az értelmiségi osztályhoz tartozó rétegének menekülése is. Az elmenekült magyarok és szászok lakásait és hátrahagyott vagyonát a velük együtt lakó román nép egy része közprédának tekintette. Azt az időt, amely a menekülés kezdetétől, illetőleg csapataink elvonulásától a román királyi hadsereg bevonulásáig tartott, a románság ez eleme, amely azonban nem állott kizárólagosan csak az úgynevezett csőcselékből, rablásra és fosztogatásra használta fel. „A bolgárszegi nép elemében volt – írja Brassó római katolikus apátplébánosa, Meisel József, naplójában, amelyet e szomorú napok eseményeiről vezetett – a részegségtől mámorosan haladt. Feltörték az üres lakásokat, az üzleteket és fosztogattak. Így telt el az éj. Megjött a reggel. A délelőtt első óráiban volt még a csőcselék eljárása igazán kvalifikálhatatlan.” Azok, akik e rablásokban feltűnőbb szerepet játszottak, most félve a megtorlástól, a szaladó román hadsereghez csatlakoztak a menekülő román nemzeti mártírok szerepében.

E menekülőknél egy másik, előkelőbb rétegét alkották a román értelmiség azon tagjai, kik a rövid ideig tartó megszállás alatt különféle megbízásokat vállaltak a román katonai hatóságok felszólítására, továbbá azok, kik az ellenségnek olyan szolgálatokat tettek, amelyeket a büntetőtörvénykönyv a hadviselés érdekei ellen való büntetnek minősít s akiknek ennél fogva nagyon sok okuk volt a büntetéstől tartani. Számuk akkora volt, hogy az Erdély déli határszélén fekvő Brassó, Fogaras és Szeben megyék román intelligenciája, majdnem 50%-ban kimenekülni volt kénytelen. Természetes, e menekülők egészen más bánásmódban részesültek, mint a túsok gyanánt elhurcolt magyarok.

Az Erdélyből kifutott román hadsereg a román határ mentében már előzetesen megépített hadállásokban és erődítésekben megállott. A keleti határ mentént orosz csapatok, a déli határ szélén pedig a román hadsereg gyorsan fegyverbe

szólított tartaléksapatai erősítették meg. El kell ismerni, hogy a román hadsereg ez álló és védelmi harcokban sokkal jobban megállotta a helyét, mint az erdélyi nagy nyílt csatákban. Ez ellenállás hatása alatt Bukarestben már-már reménykedni kezdtek még a kételkedők is, hogy erős állásaiban e hadsereg az egész télen tartani fogja magát s így Románia tavaszig meg lesz mentve a középponti haderők inváziójától és tavasszal úgy az északi, mint a nyugati harctéren okvetetlenül bekövetkezik valami olyas fordulat, kivált, ha mint várni lehetett, Amerika is tetteleg beleavatkozik a világháborúba, ami végleg megmenti Romániát a megsemmisüléstől.

E reménykedés azonban hiúnak bizonyult. A német haderő Tirgu Jiunál november 19-én áttörte a román erődítések vonalát és behatolt a kisoláhorzági síkságra. A támadás lököereje akkora volt, hogy a déli Kárpátok mentén álló román haderőt kettészakította. A tirgu jiui ütközetet követő második napon a támadó német csapatok már elérték a orsova-craiovai vasútvonalat. E támadással egyidejűen az egyesült német és osztrák-magyar haderő a vöröstoronyi szoroson is egész Calimanesti-ig hatolt előre. Ezzel a katonai művelettel az erdélyi román háború második fázisának sorsa is el volt döntve.

A román hadsereg nagyobb orosz erősítéseket kapva, Bukaresttől nyugatra az Arges folyó mentén új védelmi állást foglalt el. A bukaresti közvéleményt a lapok és a politikusok azzal igyekeztek megnyugtatni, hogy román földön az Arges folyó mentén meg fog ismétlődni az 1914-iki marnei csata. A román hadsereg támadásba megy át s diadalmas fegyverei az ellenséget ki fogják űzni az országból. Ez a reménység is hivságosnak bizonyult. Az argesi csata elveszett és a középponti hatalmak egyesült seregei 1916 december 6-án bevonultak Románia fővárosába, Bukarestbe.

A román hadsereg a sarkában előrenyomuló ellenségtől üldözötve, visszavonult a Szeret folyóig, hol a Galac-Foksán között elhúzódo erődítési vonalban foglalt állást. Eközben Dobrudzsa is elveszett.

A román hadüzenetet követő napok egyikén a bukaresti osztrák-magyar katonai attaché, Randa alezredes, egy román előkelőséggel beszélgetett, aki dicsekedve szolt arról a győzelemről, amelyik e háborúban a román hadsereg fegyvereit okvetetlenül meg fogja koszorúzni. Randa alezredes erre vonatkozóan némi kételkedését fejezván ki, Mackensen nevét említette. „Qu'est ce que c'est Mackensen? (Ki ez a Mackensen?) – kérdező a dicsekedő román előkelőség – Je connais beaucoup d'Allemands, mais je n'ai jamais fait la connaissance de Mr. Mackensen” (Sok németet ismertem, de nem volt szerencsém Mackensen urat ismerni). „Eh bien – viszonzá Randa alezredes – vous la ferez, cette connaissance, je vous en garanti”

(Legyen nyugodt. Meg fogja őt ismerni! Biztosíthatom Önt). Bukarest elfoglalása után csakugyan még az öt éves kis román gyermekek is megismerték Mackensent és valószínű, hogy késő öregségükben sem fogják elfelejteni nevét és imponáló alakját.

Védekezés a román tanítóság árulása ellen.

Az alig hat hétig tartó román okkupáció alatt a hazai románságnak abban a részében, amely e megszállás területén lakott, a hazaárulásnak olyan megdöbbentő jelenségei mutatkoztak, amelyek lehetetlenek lettek volna, ha a románság lelkivilága irredentista szellemben előzetesen elő nem lett volna tervszerűen készítve. A románság 90%-a meg volt győződve, különösen az értelmiség, hogy a román uralom most véglegesen fennmarad, tehát nincs semmi ok őszinte kifejezést nem adni a lelkek mélyén rejtőző érzelmeknek. E tekintetben a babér a tanítókat és a tanárokat illeti, amin éppen semmi csodálkozni való sincs, mert hiszen a nemzetiségi vágyak és törekvések melegágyai a világon mindenütt az iskolák voltak, lévén a nemzeti életnek minden eszmei és érzelmi áramlatra legélelkebben és legintenzívebben reagáló szerve az iskola.

Hogy a román iskolákban, különösebben a középiskolákban a hazafiság és a hűség szempontjából nincs minden rendben, azt a román megszállást megelőzően is szembeszökő módon igazolhatta az a tény, hogy a román középiskolák katonaköteles felsőbb osztályú tanulói közül feltűnően sokan szöktek át Romániába. Egy Haşegan Demeter nevű, Bukarestbe kiszökött, állítólagos román hírlapíró, aki a román támadás előtt a „Liga Ardeleana” egyik propagandistája volt, 1917 nyarán Bukarestben az osztrák-magyar katonai hatóságok által elfogtatván, kihallgatása alkalmával azt vallotta, hogy Mândrescu Simon, a Liga Ardeleana elnöke, egy ízben a román katonai iskolák 85 növendékének kíséretében jelent meg a Legiunea Ardeleana helyiségében s azoknak kiosztotta a Legio más célokra szánt 20,000 lei készpénzét. E 85 növendék kivétel nélkül az erdélyi román iskolákból a katonakötelezettség elől megszökött tanuló volt, kiket Mândrescu közbenjárására vett fel a hadügyminiszter a román tisztképző iskolákba.

Mikor a román hadseregnek Erdélyből való kiveretése után e megszállott területeken a polgári közigazgatás ismét berendezkedett, kezdték számbavenni azokat a román nemzetiségű közalkalmazottakat is, akik a román megszállás alatt olyan cselekményeket követtek el, amelyek miatt nem tartották a román hadsereg kivonulása után bátorságosnak itthon maradni. E számbavételből kitűnt, hogy abból a 32 gör. kath. tanítóból, aki a román megszállás alatt otthonmaradt, tizennégyen

kiszöktek, heten pedig súlyos, hazafiatlan cselekményekkel vádolva, vizsgálat alatt állanak. A gör. keleti román tanítók közül pedig erről a területről 80-an szöktek ki. A brassai gör. keleti román középiskolák 13 tanárából, az igazgatóval az élükön, 11-en. Volt is rá okuk, mert e tanárok egynéhánya az okkupáció alatt az új román közigazgatási és politikai berendezkedésben egyenesen vezető szerepet játszott.

A Tisza-kabinet lemondása után a magyar közoktatásügyi tárca Apponyi Albert gróf kezébe került. Apponyi e szembező jelenséget figyelmen kívül nem hagyhatta, annival kevésbé, hiszen már első közoktatásügyi minisztersége idején alkalma volt a nemzetiségek iskolaügyével a magyar állami érdekek védelmének szempontjából törvényes intézkedésekkel kapcsolatosan foglalkozni. Apponyi gróf iskolaügyi törvényeiről e könyv egyik előző fejezetében behatóbban megemlékeztem: Könyvem e részének csak kevésbé figyelmes olvasója is egyetért velem abban, hogy Apponyi alább ismertető akciója semmi egyéb, mint logikai konzekvenciája annak az álláspontnak, amelyet első közoktatásügyi minisztersége idején, ismertető iskolaügyi törvényeiben intézményesen megvalósított.

Alig foglalta el Apponyi miniszteri székét, a gör. keleti és görög katolikus román érsek-metropolitákhoz intézett 12,409/917. számú leiratában jelezte, hogy indítatva azoktól a sajnálatos jelenségektől, amelyek a román felekezeti iskolázás körében a román betöréssel kapcsolatosan mutatkoztak, a román tanítóképzésre vonatkozóan a román felekezeti iskolák egyéb ügyeivel kapcsolatosan az állami érdekek szempontjából bizonyos intézkedések megtételét és rendszabályok életbe léptetését feltétlenül szükségesnek tartja.

1917 augusztus 2-án 13,619/917. elnöki számú leiratában a gör. katolikus és gör. keleti román metropolitáknak tudomására hozta, hogy szükségesnek tartja az ország határszéli vármegyéiben az összes román felekezeti iskolák államosítását, mert csak ily módon véli, hogy az állam teljes biztosítékot nyerhet a velünk szomszédos állam felé vonzódás szellemének beszivárgása ellen. Erre az elhatározásra a román felekezeti tanítók nagyobb részének az ellenséges betörés alkalmával tanúsított viselkedése bírta rá, mert e viselkedés azt bizonyítja, hogy e hazafias szándék megvalósítása az eddigi alapon és eszközökkel nem sikerült és a jelenleg adott viszonyok között nem is sikerülhet.

Apponyi tudomására hozta a román egyházi főhatóságoknak azt is, hogy jelzett intézkedéseinek könnyebb megvalósíthatása céljából az ország Romániával érintkező keleti és déli határának mentében olyan kulturális zónát akar szervezni, amelynek minden egyes községében a mostani felekezeti iskolát állami iskolával cserélné ki.

E kulturális határzóna Beszterce-Naszód vármegyével kezdődnek és egészen Krassó-Szörény vármegye nyugati határszéléig tartana, sőt a szorosan vett határszéli vármegyéken kívül magában foglalná még Udvarhely és Nagykovács vármegyét is úgy, hogy Beszterce-Naszód, Maros-Torda, Csík, Háromszék, Brassó, Fogaras, Szeben, Hunyad, Nagykovács, Udvarhely és Krassó-Szörény, összesen tizenegy vármegyét foglalna magában. Azonban Hunyad és Krassó-Szörény vármegyének nem egész területét, hanem a déli határvonal felé eső, mintegy fele részét. Ez akció Erdélyben Szolnok-Doboka, Kolozs, Alsó-Fehér, Torda-Aranyos és Kiskovács vármegyét, tehát a 14 erdélyi vármegyéből csak ötöt (5) nem érintett volna.

Ez öt vármegyéhez románlakta terület gyanánt hozzá kell még számítanunk Szilágy, Máramaros, Bereg, Szabolcs, Bihar, Arad, Temes vármegyék románság által rakott részeit, továbbá Hunyad és Krassó-Szörény vármegyék ama területeit, amelyek nem esnek a fennebb említett kulturális zónába. Ezekben is volt kifogás a román felekezeti tanítók hazafias magaviselete ellen, csak hogy e területeknek földrajzi helyzete következtében a románságnak nem volt oly gyakori és bensőséges az érintkezése a romániai körökkel, mint a határszéli vármegyékben, s ennél fogva a veszedelem is kisebb lévén, nem volt szükség az állami érdekek védelmezésére olyan nagyszabású és mélyrehatóbb intézkedéseket tenni, mint a határszéli vármegyékben.

E területeken elégségesnek látszott a bajt praeventive orvosolni, még pedig a tanítóképzés állami szempontból való rendszeresebb és hatásosabb felügyeletével és ellenőrzésével. Erre a módot megadták az 1868. évi 38. és az 1876. évi 28. törvénycikk idevonatkozó rendelkezései. E rendelkezések alapján Apponyi már első 12,409/917. számú leiratában értesítette a román egyházi főhatóságokat, hogy jövőben a román tanításnyelvű felekezeti tanítóképzőintézeteket nem a kir. tanfelügyelők útján fogja esetről esetre ellenőriztetni, hanem mindenik tanítóképzőhöz miniszteri biztosul egy-egy állandó felügyelőt fog kinevezni. Ezeket a tanítóképzőintézeti felügyelőket az arra legalkalmasabb szakférfiak közül az 1917/18. iskolai év kezdetén kinevezte és működésük feladatát s hatáskörét megszabó utasításokkal is ellátta. Gondosan vigyázott, hogy a kinevezettek nemcsak románul tudó, hanem a román iskolai és egyházi viszonyokat is alaposan ismerő és a tanítóképzés terén elismert szakférfiak legyenek. Egyik a kinevezett szakférfiak közül gör. katolikus vallású és román nemzetiségű szakember volt, dr. Siegescu József, a budapesti m. kir. tud. egyetemen a román nyelv tanára.

A gör. katolikus román egyház püspökei a miniszter ez intézkedését sérelmesnek tartván, Mihályi balásfalvi gör. kath. érsek-metropolita elnöksége alatt tartott értekezletükből

kifolyóan, arra kérték a minisztert, hogy a román felekezeti tanítóképzőintézetek állandó felügyelete tárgyában kiadott rendeletét helyezze hatályon kívül. A püspökök ebben az előterjesztésben azt mondták, hogy a miniszter e rendelkezése azért sérelmes, mert először benne implicite ez iskolák hazafiás irányának méltatlan meggyanusítása rejlik, másodsor az állandó ellenőrzést gyakorló miniszteri biztos intézmény csökkenteni fogja ez intézetek tanárainak tekintélyét, munkakedvét és korlátozza cselekvőképességüket, harmadszor a miniszteri biztosoknak az adott utasításokban megállapított hatásköre átlépi az állami felügyeletnek az eddigi, törvényekben megállapított körét, amennyiben annak egyik-másik pontja nemcsak ellenőrző, hanem intézkedő hatalommal is felruházza őket.

A miniszter a gör. kath. püspökök ez előterjesztése után nem a „sic volo, sic iubeo”, hanem a kölcsönös megértés és megegyezés álláspontjára helyezkedve, nem zárkozott el a nyilvánított kívánságoknak addig a fokig való teljesítése elől, amíg azok a tervezett intézkedések meghiusítását, vagy lényegéből való kiforgatását nem célozták.

A fennebb általánosságban ismertetett intézkedések végrehajtására királyi rendelettel kormánybiztosságot szervezett, amelynek élére báró Horváth Emil nagyküüllővármegyei főispánt állította, aki e hivatalának elfoglalásáról a román egyházi főhatóságokat 1917 november hó 17-ről kelt átiratával értesítette.

Báró Horváth Emil azonnal megindította a végrehajtásra vonatkozó tárgyalásokat a nagyszebeni gör. keleti érseki konzisztóriummal, mint leginkább érdekelt féllel. E tárgyalások eredménnyel is végződtek, amennyiben e konzisztórium 1917 november 24-ről keltezett felterjesztésében kijelentette, hogy bár fájdalommal, de mégis tudomásul veszi a miniszter elhatározását, azonban 10 pontba foglalt óhajtásainak tekintetbevételét kéri és reméli.

A m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter e felterjesztésre adott válaszában kijelentette, hogy a 10 pontba foglalt kívánság közül 8-at feltétlenül figyelembe fog venni és pedig a következőket:

1. A felekezeti iskola helyébe lépő állami iskolában a hitoktatáson kívül, amely a tanuló anyanyelvén fog történni, a román nyelvet, mint kötelező tantárgyat, az osztott iskolákban osztályonként heti hat órában fogják tanítani, az osztatlan iskolákban tantermek szerint szintén heti hat órában.

2. A jelenleg alkalmazva levő, nem kompromittált összes felekezeti tanítókat, amennyiben kívánják, a miniszter állami tanítónak nevezi ki.

3. Ez iskolákhoz a jövőben csak románul tudó s

amennyiben lehetséges lesz, gör. keleti vallású tanító fog kineveztetni.

4. Ha más vallású tanító kineveztetése folytán az egyházközség a kántori teendők ellátására fizetett munkae­rőt fog alkalmazni, e célra az egyházközség az egyházmegyei főhatóság útján méltányos segélyben fog részesülni.

5. Az iskola épületét, ha el akarják adni, az állam egyezséggel megállapítandó árban megveszi. Ha az egyházközségek az iskola épületét eladni nem akarják, tartoznak azt az egyezés megkötésétől számítandó hat évi tartamra közösen megállapítandó bérösszegért az államnak átadni. Úgy a vételár, mint a bérösszeg az egyházközségek tulajdonában marad s az elsősorban az egyházközség tagjai egyházi terheinek csökkentésére fordítandó.

6. Az egyházi kezelésben levő alapok és alapítványok, valamint ezeknek jövedelmei továbbra is az egyházközségek kizárólagos tulajdonai maradnak és az érvényben levő egyházi szabályzatok értelmében fognak kezeltetni.

7. Az egyház hívei az állami iskola fenntartásához a törvényben megszabott 5%-os iskolai pótdón kívül semmivel sem tartoznak hozzájárulni.

8. A már jelzett kulturális zónán belül 15 – 18 olyan iskola, melyekhez régi egyházi és közművelődési hagyományok fűződnek, felekezeti jellegét továbbra is megtarthatja s ezek részére megfelelő államsegély fog utalványoztatni. Ez iskolák kijelölése a kormánybiztossal egyetértően fog megtörténni.

Az erdélyi érseki konzisztóriummal történt e megállapodás már be­végzettnek volt vehető, mikor alig remélt fordulat állott be. A megállapodással elégedetlen elemek ravasz sakkhúzással ez ügyet a metropoliai konzisztórium elé vitték. Rábírták Mangra érseket, hogy az 1848:XX. t.-cikk végrehajtására vonatkozó határozathozatal végett hívja össze a metropoliai konzisztóriumot. Mangra érsek e kívánságnak engedett. A metropoliai konzisztórium összeült. Az ülés folyamán incidentaliter szóba­hozták a kulturális zóna ügyét s miután az aradi, karánsebesi egyházmegyék és a nagyvárad­i püspöki vikáriátus küldöttei látták, hogy az erdélyi főegyházmegye­beliekkel szemben többségre juthatnak, a Szervezeti Szabályzat 161. szakaszának világos megsértésével Mangra metropolitát, azzal az ürüggyel, hogy ő, mint az erdélyi egyházmegye püspöke, ez ügyben érdekelt fél, az elnökségből kizárták s azt Pap János aradi püspökkel töltötték be. Pap János aradi püspök elnökle­te alatt aztán azt a határozatot hozták, hogy az erdélyi főegyházmegyei konzisztórium 1917 november hó 22-én tartott ülésének szóban­forgó határozatát hatáskörét túl­lépve hozta meg s azért utasítják, hogy e határozatot, mielőtt

végrehajtaná, felülvizsgálat végett terjessze a főegyházmegyei zsinat elé.

A nagyszebeni érseki konzisztórium a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez tett erre vonatkozó felterjesztésében határozottan kijelentette, hogy bár 1917 november hó 22-én hozott határozatához mindenben ragaszkodik most is, de mivel őt annak végrehajtásától a metropoliai konzisztórium eltiltotta, kéri a minisztert, hogy az egyházmegyei zsinat határozatáig a végrehajtást a maga részéről is függesse fel.

Ezekből a hosszadalmas tárgyalásokból, amelyeknek nagyrésze a metropoliai konzisztóriumnak most ismertett határozata után nem volt egyébnek tekinthető, mint román részről való szándékos huzavonának, báró Horváth Emil kormánybiztos meggyőződött, hogy másként gyors és kézzelfogható eredményt nem érhet el, csak úgy, ha közvetlenül az államosítás által érdekelt egyházközségekhez és tanítókhoz fordul. Az egyes iskolafenntartó egyházközségek sorban késznek nyilatkoztak iskoláikat az államnak átadni, mert azt akarták, hogy az új állami iskolák lehetőleg már a jövő iskolai év elején megnyíljanak. A meglévő iskolai épületeket is hajlandók voltak részint örökáron, részint bérben átadni az államnak. A tanítók pedig egymással versenyezve kérték állami szolgálatba való átvételüket. Mikor a metropoliai konzisztórium fennebb ismertett határozatát meghozta, akkor már 363 egyházközség jelentette volt ki egyhangú határozattal, hogy iskoláját átszervezés végett kész átengedni az államnak és 403 gör. keleti román felekezeti tanító kérte állami szolgálatba való átvételét.

Ez a körülmény meggyőzte a közoktatásügyi minisztert, hogy az az ellenállás, melyet az iskoláknak tervbevetett államosítása a gör. keleti román egyház vezető köreiben keltett, egyáltalában nem gyökerezik a népben. A nép ez esetben sem nézi az iskolák államosítását ellenséges szemmel, mint nem nézte a multban sem. Azért a közoktatásügyi miniszter a gör. keleti román metropoliai konzisztórium e határozatára erélyes hangú válasszal felelt, amelynek lényege a következőkbe foglalható össze:

A kulturális zónába eső összes gör. keleti elemi iskoláknak eddig élvezett mindennemű (tanítói fizetéskiegészítő stb.) államségélyét 1918. évi június hó végével beszünteti. Ez elhatározásában és annak végrehajtásában nem gátolhatja meg és halasztást sem okozhat a gör. keleti román metropoliai konzisztóriumnak ez ügyben tanúsított illetéktelen beavatkozása, mert a tanítói fizetés kiegészítésének megvonására az 1907. évi 27. t.-cikk 12. §-a alapján különben is joga van és így tulajdonképen az egyház további magatartásától ez ügyben csak az függ, hogy fenntartja-e a miniszter azokat a kedvezményeket, melyeket az iskolák államosítása esetén előbbi

leirataiban a gör. keleti román egyház főhatóságának óhajtásait tekintetbe véve, kilátásba helyezett? A szóbanforgó községekben, amelyeknek névsorát az egyházi főhatóságnak mellékelten megküldi, a népoktatás biztosításáról állami iskolák felállításával fog gondoskodni. Méltányossági szempontból a kirendelt kormánybiztos útján intézkedik, hogy a tanítók átvétele tárgyában a szükséges eljárás megindíttassék.

Az erdélyi gör. keleti főegyházmegyei konzisztórium 1918 március 22-ről 2568/isk. számú körrendeletével hozta az érdekelt egyházközségek tudomására a miniszter most ismertetett leiratát. E körrendelet tájékoztatásul röviden összefoglalja az eddig történeteket annak kiemelésével, hogy az egyházközségek a főegyházmegyei konzisztóriumnak 1917 november hó 22-én „a háborús körülmények kényszerítő hatása alatt hozott határozatát” ne tekintsék irányadónak, mert róla a metropoliai kongresszus határozata értelmében a főegyházmegyei szinodusnak kell döntenie, amely f. évi Tamás vasárnapjára (Pünkösdi előtti vasárnap) van összehívva. Az előzmények történetének ez előadásából tehát az érseki főegyházmegye hatósága alá tartozó szervek meggyőződhetnek, hogy a főegyházmegyei konzisztórium és a kormány között a határszéli vármegyék népoktatásának rendezése tárgyában semmiféle megegyezés sincs. Ha az 1907. évi 27. törvénycikk 12. §-a alapján joga is lenne a miniszternek a szóbanforgó 238 gör. keleti román iskolától az államsegélyt megvonni, azért az egyházközségeknek is megmarad az a törvényben biztosított joguk, hogy hitfelekezeti iskolájukat saját anyagi erejükből fenntarthassák. Az iskolaépületek átadására vonatkozó határozatok hozatalától azonban tartózkodjanak az egyes egyházközségek mindaddig, míg arra vonatkozóan a konzisztóriumtól újabb utasítást nem kapnak.

A konzisztórium e körrendelete egyúttal bizonyíték arra vonatkozóan is, hogy a kulturális zóna létesítése érdekében a megegyezés lehetősége a gör. keleti román egyházi főhatóságok magatartása miatt ebben az időpontban már kizártnak volt tekinthető. Ez ügyben is a szokásos román alkudozási taktikát követték. Általánosságban eleinte készségesek voltak a békére, de a részletekben mindenféle aggályt, kifogást támasztottak csak azért, hogy ily módon unalmas huzavona segítségével elposványosítsák ez ügyet. Ígértek sokat, de egyetlen ígéretet sem igyekeztek beváltani. A rendelkezésre és határozathozatalra hivatott fórumok illetékességére vonatkozóan esetenként mindig más nézetben voltak csak azért, hogy az ügy tervbevett elintézését végre is a maga egészében elvi alapon is ellenezzék és lehetetlenné tegyék.

A gör. keleti román egyházi körök e huzavonáját mint alkalmas taktikai fogást Bukaresten át Jaşiból sugalmazták.

A nagyszebeni vezető körök özvegy Ratiuné révén összeköttetésben voltak Bratianu nővérével, Cantacuzinonéval, ki a visszavonuló román hadsereggel nem menekült el Moldovába, hanem Bukarestben maradt. Bár német katonai rendőri felügyelet alatt állott, de mindig módját tudta ejteni, hogy Jaşiból híreket és utasításokat kapjon. Cantacuzinoné Mária királyné közvetlen környezetével volt összeköttetésben, ahonnan mindig oly irányú utasításokat kapott, hogy ki kell tartani, mert bármi történjék, a végső győzelem az entente hatalmaké lesz. Nem szabad tehát magokat legyőzötteknek érezni és a meglevő helyzetbe belenyugodni.

A kulturális zóna számára kijelölt területen a nagyobb iskolafenntartó hatóság a gör. keleti román egyház volt. Kevésbé érdekelt fél volt a gör. kath. román egyház, amelynek területe az országrész belsejében a kijelölt kulturális zóna határain innen fekszik. Mihályi balázsfalvi görög katolikus érsek hosszas betegeskedése, később pedig halála lehetetlenné tették, hogy a görög katolikus román egyházzal is ilyen hosszadalmas tárgyalást folytasson a közoktatásügyi miniszter, azért a gör. keleti román egyházzal szemben követett eljárást alkalmazta vele szemben is. Miután az 1907. évi 27. t.-cikk 12. §-ának rendelkezései szerint a felekezeti iskolák államsegélyének megvonásánál az érdekelt törvényhatóságok közigazgatási bizottságait is meg kell hallgatni, a kormány véleményadásra szólította fel a közigazgatási bizottságokat, amelyek egyhangúan hozott határozattal jelentették ki, hogy az idézett §-ban jelzett fontos állami érdek fennforgását megállapítottnak vélik és azért javasolják az államsegély megszüntetését. Az 1918. április hó 27-én 4577. eln. szám alatt kiadott miniszteri rendelet tényleg meg is szüntette az érdekelt gör. kath. felekezeti elemi iskolák segélyezését.

Hogy a kulturális zóna szervezésével kapcsolatos közoktatáspolitikai akció mindjárt az első 1918/19. tanévben mekkora lett volna, kitűnik a közoktatásügyi miniszternek 1918. évi július hó 29-én a pénzügyminiszterhez intézett 8682. 918. eln. számú átiratából, amelyben ez akció költségére az az 1918/19. évi költségvetésben fedezetet kér.

Ez átiratban azt írja az akkori közoktatásügyi miniszter, aki már akkor nem Apponyi, hanem Zichy János volt, hogy hivatali előde (Apponyi) a határszéli kulturális zóna kiépítését 4–5 évre elosztva tervezte, 1600 állami iskolának 3000 tanítói állással és 800 kisdedővői intézetnek 800 óvónői állással való szervezését kontemplálva, kereken 80.000,000 egyszersmindenkori és 10.000,000 évenkénti költséggel. Azok a tapasztalatok azonban, melyeket azokban a tárgyalásokban szerzett, amelyeket e kulturális zóna felállítása érdekében az illetékes egyházi körökkel folytatott, arról győzték meg, hogy ez akciót

az eredetileg tervezettnél gyorsabb ütemben kell folytatni, azért már az 1918/19. tanévben 800 elemi iskolát akar szervezni 1200 tanítói állással és 400 kisdedóvó-intézetet 400 óvónői állással. Ez akció összes költségei a jövő költségvetési évben 35.000,000 koronára fognak rúgni, még pedig az elemi iskoláké 32.000,000-ra, a kisdedóvóké 3.000,000 koronára.

Jellemző, hogy a közoktatásügyi miniszter ez átiratában terve gyorsabb tempójú megvalósításának egyik okául azokat a tapasztalatokat hozza fel, amelyeket a román egyházi hatóságokkal való tárgyalások során szerzett. Hogy ez egyházi körök az állam kormányával szemben néha minő hangot használtak és béketűrését mennyire próbára tették, arra vonatkozóan igen jellemző példára akadunk abban az iratváltásban, amely a brassai gör. keleti román középiskolák tanárainak államsegélyezési ügyében folyt.

Apponyi közoktatásügyi miniszter 1917 július 17-én kiadott rendeletével a brassai gör. keleti román középiskolák tanárainak fizetéskiegészítését folyósította az 1918. év első felére is, de e rendeletében kijelentette, hogy tekintettel ez intézetek tanárainak a román betörés alkalmával tanusított magatartására, e féléven túl csak az 1883. évi XXX. t.-cikk értelmében megfelelő állami befolyás biztosítása mellett hajlandó ez iskoláknak e segélyt biztosítani.

Annak illusztrálására, hogy a brassai iskolák felügyelőbizottsága minő módon vette tudomásul a miniszter e kijelentését és minő hangon tette meg rá észrevételeit, elégségesnek tartom az 1917 december hó 26-án kelt 18,347/917. V. ü. o. számú rendeletnek következő szavait idézni: „Az eforia oly hangot használ, mely az államhatalommal szemben semmi körülmények között sem volna megengedhető, amely azonban az előzmények után egyenesen felháborító. Elfelejtteni látszik azt a tényt, hogy a brassai gimnázium 13 alkalmazott tanára közül 10 távozott az ellenséggel az igazgatóval élükön, miután előbb, az invázió idejében egyes tanárok az ifjúságot az ellenség szolgálatába állították Teljesen jogosult lett volna egy tanintézetnek, melynél a bűnös szellem terjedtségének ilyen jelenségei mutatkoztak, végleges megszüntetése. Ha ez, a kormányzat túlhajtott elnézéséből, nem történt meg, úgy legegyszerűbb kötelességem, hogy az államhatalomnak megszerzzem az eszközöket, amelyeknek segítségével állami szempontból kifogástalan tanárok alkalmazását lehet biztosítani, amire a tények szomorú tanúsága szerint az iskolafenntartók illetékes közegei kellő gondot nem fordítottak”.

A román népelem e súlyos és nehéz időkben az állam és a közrend biztosságának érdekeire károsnak és fenyegetőnek bizonyult, mint annyiszor a múltban. A magyar kormányzat, hogy ezt a jövőben lehetetlenné tegye, nem erőszakos

rendszabályokra, nem durva megtorlásra gondolt, hanem arra, hogy a román népelemből a művelődés legfőbb eszközével, az iskolával az államnak hasznos elemet és a hazának hűséges, megbízható polgárságot neveljen, éppen úgy, mint ismételt esetekben a régi századokban. Nem rótt ki rájuk büntetésül semmiféle sarcot. Ellenkezően, milliókat szánt rá, hogy a műveltség segítségével arra a színvonalra emelje, amelyen az állam hasznos polgárának állania kell. Abban sem erőszakoskodott, hogy akaratuk ellenére tukmálja rájuk a művelődés legfőbb eszközét az iskolát, hanem rábeszéléssel, kölcsönös megértéssel igyekezett őket rávenni, hogy elfogadják a műveltséget, a legértékesebb valamit, amit egy állam polgárainak nyújthat. Es ezt tette a magyar kormányzat akkor, mikor joggal hihette magát a győzelem birtokosának. A győzőnek pedig – legújabb felfogás szerint – minden szabad!

„A műveltségnek az a néhány halvány sugara, mely az elmúlt századokban minket is megvilágosított, Magyarországból jött hozzánk.” E szavakat írta harmincöt év előtt a „Convorbiri Literare” egyik számában egy román műveltségtörténítő. A XV. században Oláhországban a Danesci-k uralkodása alatt lábrakapott magyar befolyás következtében több magyar, székely és szász ment át Erdélyből Oláhországba, hol a szászok, mint iparosok és kereskedők, telepedtek le, a magyarok és székelyek közül pedig többen mint házitanítók elkezdették a boérok fiait magyar és latin nyelven különféle tudományokra tanítani. Czepes vajda trónra lépve, a szász kereskedőket, miután elkobozta vagyonukat, részint kikergette az országból, részint karóba huzatta, a magyar tanítókat pedig bezáratta valami juhkosárféle kerítésbe, szalmát és rőzsét rakott rájuk, amit aztán meggyújtatott.

A történelem eseményei, habár az idők viszonyaihoz módosultan is, de ismétlődnek. 1917/18-ban a magát biztos győzelem birtokában hívó magyar kormányzat a hűtlen románság jó állampolgárrá tétele érdekében sok millió költséggel több mint 2000 olyan iskolát (1600 elemi iskola, 800 kisdudóvóintézet) akart felállítani, melyben román nemzetiségű és felekezetű tanítók a magyar nyelv mellett románul is tanították volna a román felekezeti egyházak iskolázási rendszere alatt analfabétának maradt román nép gyermekeit világi tudományokra, vallásos érzésre és állampolgári kötelességeik becsületes teljesítésére. Egy évvel később, 1918/19-ben, a magát minden igaz ok és jogcím nélkül győztesnek hívó román kormányzat Czepes vajda szellemében becsukatta a magyar iskolákat, a magyar művelődési intézményeket s annak munkásait, tanárait és tanítóit pedig részint kikergette Erdélyből, részint börtönbe, vagy internáló táborokba csukatta, nagyon sokat

közülök durva pribékjeivel félholtra veretett s nyomorékká tett, sőt gyalázatos módon nem egyet közülök halálba is kergetett, nem gondolva arra a rettenetes igazságra, melyet e latin mondás fejez ki : Ex ossibus ultor!

A bűnhődés.

„Mikor 1916 decemberében láttam – írja Edm. Beldiman „Șițe și impresiuni din grele vremuri” című brosúrájának 47. lapján – az egész Moldován keresztül húzódó országúton ezreit, sőt tízezreit a tönkrement, a sápadt, éhező, lerongyolódott, sőt ruhátlan embereknek; mikor láttam a vasúti állomásokon a lefagyott lábú és kezű embereket, az éhező, meztelen sebesülteket, a betegeket meghalni a vasúti kocsikban minden ápolás nélkül; mikor láttam ezt az egész leírhatatlan gyászt, akkor eszembe jutott azoknak bűnös örültsége, kik ezt a háborút megindították; az a gyerekes könnyelműség, amellyel vezették és az előrelátásnak az a tökéletes hiánya, amely a semlegesség egész ideje alatt uralkodott s amelynek következtében semmit sem készítettek elő tisztességesen.”

Ily állapotban volt a román hadsereg, mikor a Szeretvonal mögé visszavonult. Vegyük e kép kiegészítéséül a menekülők ezreinek karavánjait. A semlegesség utolsó évében Miklós hercegnek (Ferdinánd király második fia) pártfogása alatt a bukaresti értelmiség 14–17 éves fiaiból cserkészcsapatokat szerveztek. A román hadvezetőség parancsot adott, hogy e cserkészcsapatok is katonai fedezet mellett a hadsereggel együtt vonuljanak vissza Moldovába. Az ellenkező szülőket – főleg az édesanyákat – azzal ijesztgették, hogyha e fiúk visszamaradnának Bukarestben, a németek és a magyarok mindenik fiúnak le fogják vágni csuklóból a kezét. E fiúkat azonban nem vasúton vitték – holott nemcsak a menekülő képviselőknek, szájasabb agitátoroknak és ántánt-pénzzel megfizetett hírlapíróknak jutott kényelmes vasúti kocsik, hanem a vezérpolitikusok és a főtisztek maitresseinek, a bukaresti előkelőbb kokotte-oknak és a café chantante-ok csillagainak is. Ezeket a szegény cserkészfiúkat – számszerint 8000-et – gyalog vitték a kemény tél zivatarában a moldovai országúton Jași felé, hová meg is érkezett belőlük 2000, a többi az úton pusztult el.

A román hadsereg és a menekülők állapota a Moldovába való megérkezés után sem volt kedvezőbb, sőt a karácsony táján kitört kiütéses tífusz- és influenzajárvány következtében még talán nyomorúságosabb. „Uram, aki az 1916/17. évi telet Jașiban, vagy Moldova más városában átélte, azt életében soha el nem feledi” – mondotta nekem egy román tiszt 1918 nyarán Moldovából való visszatérte után.

Karácsony után az ántánt Berthelot tábornok parancsnoksága alatt a román hadsereg rendbeszedésére, illetőleg újraszervezésére nagyszámú francia katonatiszti missziót küldött Jaşiba. Mikor Berthelot tábornok tájékozódott a négyhónapos háború eseményeiről és a román hadsereg állapotáról, csodálkozásában így kiáltott fel: „Messieurs, vous êtes admirablement mal organisés!” (Uraim, önök csodálatraméltóan rosszul voltak szervezve!). Berthelotnak és tisztjeinek a megvert román hadsereget az ántánt bőkezűségéből sikerült is tökéletesen újraszervezni és olyan állapotba hozni, hogy 1917 tavaszán sikeresen ellenállhasson a középponti hatalmak várható támadásának.

A középponti hatalmak 1917 első napjaiban már Romániának mintegy kétharmad és rájuk nézve az élmezőny és a petroléum szempontjából legfontosabb részét birtokukban tartották. A visszavonuló román - hadsereg, amennyiben a sürgős sietség megengedte, minden tőle telhetőt megtett, hogy minden olyast, ami a hódító középponti hatalmakra értékkel bír, elpusztítson. A petroléumkészletek és művek elpusztításával egy petroléumügyekben jártas angol ezredest bíztak meg, aki ebbeli feladatának a német szakértők véleménye szerint derekasan meg is felelt. A raktárakban felhalmozott gabonakészleteket, hogy élvezhetetlenné tegyék, petroléummal leöntötték, az uradalmakból és a parasztoktól a lovakat és a szarvasmarhákat elhajtották. Ez utóbbiak az úton százával, sőt ezrével pusztultak el. A visszavonuló román hadsereg, támogatva az e téren elsőrangú szakértő orosz segítőcsapatoktól, saját országában, csak azért, hogy az okkupáló idegeneknek lehetőleg kevés, vagy éppen semmisse maradjon, olyan pusztítást vitt véghez, amelyet tőle a tatár és kozákcsapatok is megirigyelhetek volna.

A német hadvezetőség a birtokába jutott területen gyorsan berendezkedett. A katonai és a polgári igazgatás egy bizonyos vegyes fajtáját alkotta meg, amennyiben a hazai román erőkből összeállított polgári igazgatást katonai vezetés, felügyelet és ellenőrzés alá helyezte. Hogy ezt aránylag könnyen és tisztességes sikerrel végezhesse, sokat köszönhet annak, hogy egynéhány úgynevezett németbarát román politikus, mint Carp, Marghilomán, Maiorescu, Stere Konstantin, Rosetti, Lupu Costaki, Nenişescu, Arion Virgil stb. Bukarestben maradtak, akik a német katonai hatóságokat tanácsal és útbaigazításokkal készségesen támogatták. 1917 nyarán Románia okkupált része már rendbe volt szedve és aránylag igen jól adminisztrálva.

Mackensen eleinte kizárólag Carp tanácsával élt. Később, mikor meggyőződött, hogy a román közvélemény inkább bizik Marghilomanban, az ő tanácsaira hallgatott. A román bel-

ügyek igazgatását egy öttagú ügyvivő minisztériumra bízta, melynek tagjai 1917 júniusában a következők voltak: *belügy-miniszter*: Lupu Costaki, *pénzügyminiszter*: Nenițescu, *közoktatásügyi miniszter*: Arion Virgil, *igazságügyminiszter*: Hina, *földművelésügyi miniszter*: Antipa. A három első elég tekintélyes politikus volt, a két utóbbi politikával nem foglalkozó szakember. Hina főtörvényszéki bíró, Antipa egyetemi tanár és halászlai főfelügyelő volt.

Az entente hírlapok, sőt a Károlyi-korszakban a magyarok is, nagyon sokat írtak arról a kíméletlen, zsaroló, önkénykedő, durva és rablógazdálkodásról, amelyet a németek folytattak volna ez időszak alatt Romániában. Tizenhat hónapig voltam Bukarestben – tehát majdnem az egész német okkupáció ideje alatt –, még pedig oly helyzetben, amelyben alkalmam volt e kormányzás menetét figyelemmel kíséreni. Szigorú volt és talán egyben-másban kíméletlen is ez a kormányzat, de általában becsületesebb és igazságosabb, mint volt békeidőben is a romániai kormányzat. Rendet, nyugalmat, sőt a viszonyokhoz képest jólétet is teremtett, amennyiben gyorsan helyreállította azokat a pusztításokat, amelyeket általában a háború, különösen pedig a visszavonuló román hadsereg okozott. A polgárság komolyabb része nem sokat panaszkodott, a földművelő parasztság pedig határozottan elégedett volt.

Ez a kormányzat a románok nemzeti érzékenységét nemcsak kímélte, hanem határozottan románbarát irányt is követett, különösen a speciális magyar érdekekkel szemben. Célja nem a románság elkészerítése, hanem egyenesen megnyerése volt, mert a német politika nagy súlyt helyezett arra, hogy Románia a háború után lehetőleg barátja legyen Németországnak. Ezt érezte az okkupált Romániában mindenki, és azért a közvélemény nem is nagyon rajongott a jași-i körök németellenes politikai magatartásáért. Az entente-ért való rajongás Bukarestben az okkupáció egész ideje alatt igazán 0-fokon állandóan alul állott.

1917 nyarán azonban még nem érkezett meg a békegondolatok tavaszi szellőjárása a Dimbovica partjára sem. Fegyvernek kellett döntenie. Másképen nem lehetett, mert a Galac–Foksán között, továbbá a Marașcitol északra a Putna völgyében és fennebb a magyar határ mentén az újrászervezett és francia vezetés alatt álló román hadsereg nagyszámú orosz erők támogatása mellett, jól megerősített hadállásokban készülődött offenzívára az Oláhországban levő okkupáló hadak ellen. Ez offenzíva összeesett volna Kornilow bukovinai és kelet-galíciai offenzívájával, hogy egyszerre hozza szorult helyzetbe a Keleten álló középponti szövetséges hadakat. Mackensen e terv ellensúlyozására július utolsó napjaiban a Galac–Foksán–Szeret-vonalon támadást rendelt el. A táma-

dás főereje e vonal Maraşesci mellett levő sarka ellen, mint forgópont ellen irányult. A támadás az egyesült román-orosz haderő ellenállásán megtörtött. Az áttörés nem sikerült, sőt a több napig tartó harc folyamán a román hadsereg egyenesen támadásba ment át, még pedig oly sikerrel, hogy a németeknek állásaik megtartása valóban komoly erőfeszítésbe és súlyos véres veszteségbe került.

Ezzel egyidejűen a Maraşescitől északra, a Putna-völgyben álló román és orosz haderők szintén támadást intéztek a Gerock tábornok parancsnoksága alatt álló német csapatok ellen. Maraşti nevű községnél a románok meglepetésszerű támadása áttörte a németek arcvonalát és ha az Ojtoz felől az ott álló magyar csapatok a gyors visszavonulásban levő német csapatoknak segítségére nem siettek volna, a román haderőnek ez alkalommal Kézdivásárhely irányában sikerült volna ismét betörni Háromszék vármegyébe, ami az Oláhországban levő középponti haderőket stratégiaileg igen kellemetlen helyzetbe hozhatta volna. A románok, bár irtóztatóan nagyra vannak e kettős győzelmükkel, döntő sikert egyik ponton sem értek el. Támadásuk az egész vonalon megállott. A hadihelyzet tehát a maraşesci és a maraşti győzelmek ellenére sem változott. Annyi sikere azonban e kettős győzelemnek mégis volt, hogy az ősz előtt újabb német offenzíva nem volt várható.

A harcmezőn beállott csendességet politikai téren élénkebb mozgalom követte, aminek egyik főoka az a békevágy volt, amely a román közvéleményben a maraşesci és maraşti kettős győzelem eredménytelensége miatt csakhamar bekövetkezett; a másik oka pedig az, hogy Marghilomán egyre bizalmasabb viszonyba került Mackensennel. A bukaresti német katonai kormányzat, hogy e békehangulat megerősödését lehetővé tegye, megengedte, hogy Stere Konstantin 1917 szeptember 1-én „Lumina” című újságját megindíthassa. Ez időponttól kezdve a „Lumina” valóságos mérőeszköze volt azoknak a politikai áramlatoknak, amelyek a megszállott területeken a közvéleményt mindinkább kezdték foglalkoztatni s amelyeknek hullámverései Moldovában is érezhetőkké lettek.

Stere Konstantin előtt ismeretes volt a német köröknek az a felfogása, hogy Romániával csak Ferdinánd király detronizálása után lehet békét kötni. E felfogás szerint az áruló sigmaringeni Hohenzollerneknek nincs többé helyök a román trónon. És ha ez így lesz: mi történjék a román trónnal, illetőleg Romániával? Stere lapja megindulásának hatodik napján vezetőcikket írt, amelyben az osztrák-magyar monarchiával való personalunió létesítését vetette fel egy kissé burkolt alakban, de azért eléggé világosan és érthetően a románság politikai gondolkozását ismerő előtt. A monarchiával való personalunió,

amint már láttuk, nem volt ellenszenves azok előtt a román körök előtt, amelyek a román faj egyesítését, ha másként nem, hát Popovici Aurél és Ferencz Ferdinánd terve szerint a monarchia keretében is hajlandók voltak megcsinálni.

E gondolat Bécsben sem volt idegen, még Károly királynak közvetlen környezetében sem, ahol egyik legbizalmasabb embere, Polzer-Hoditz gróf volt igen buzgó híve. Kedveően fogadták e gondolatot a bécsi irányadó katonai körökben is. Bizalmas felszólításra 1917 októberében rövid Memorandumot dolgoztam ki e terv ellen, azt igyekeztvén kimutatni, hogy ez a személyes unió semmi egyéb, mint leplezett román irredentizmus, amelynek árát, ha létrejönne, a monarchia igen súlyosan fizetné meg előbb-utóbb. E Memorandumot egy példányban bizalmasan megküldöttem Wekerle miniszterelnöknek és Tisza Istvánnak is, aki később arról értesített, hogy ezt a tervet már elejtették éppen Magyarországra való tekintetből.

Marghiloman arra az esetre, ha a jelenlegi román dinasztíát semmi módon sem lehetne megtartani, Románia trónjára a Habsburg-dinasztia egyik tagját szeretne volna megnyerni és pedig, tekintettel a magyarok érzékenységére, József főherceget. Úgy gondolkozott, hogyha a magyarok előtt magyar-érzése miatt annyira népszerű József főherceg lesz Románia királya, ő sokkal könnyebben és biztosabban le tudja győzni a magyarok aggodalmát és ellenzését a Romániával való minden szorosabb kapcsolat ellen.

Ebben az időpontban rendeztem sajtó alá „Erdély és a nagyromán aspirációk” című könyvemet. Bár akkor nem beszélhettem nyíltan a most megemlített és előttem már akkor ismeretes törekvésekről, mégis, hogy a magyar közönség figyelmét felhívjam az eshetőségekre, e könyv 155. lapján a következőket írtam:

„Mikor a nemzeti ideál megvalósításáért hadrakelt románság be fogja látni, hogy miután még sem tudta kellően forgatni a kardot, az Urechia által jelzett eshetőség bekövetkezett, ravasz, balkáni jellegű diplomáciájával rajta lesz, hogy a győztesek, bekebelezvén Romániát az osztrák-magyar monarchiába, a dákoromanizmust legalább ebben a formában valósítsák meg. Ne tévesszük szem elől, hogy az Urechia által említett bekebelezésnél a románságra nézve lehetne még egy kellemebb formája is a dolognak, azaz a legyőzött román államnak az osztrák-magyar monarchiával személyes unió alapon való államjogi kapcsolata. Meg lehetünk győződve, hogy a legyőzött románság a végső szükségben a teljes bukásból való feltámadásnak ezt a formáját is hajlandó lesz megpróbálni.” Amint rámutattam, kétféle alakban is hajlandó volt és hogy meg nem próbálta, mint később látni fogjuk, Czernin grófnak köszönhette.

Románia sorsa e háborúban Oroszországhoz volt kötve. Mindaddig joggal bízhatott, míg háta mögött Oroszország hadereje szilárdan állott. A marasesçi ütközet idején ez a hadsereg, dacára, hogy már nem volt többé cári, hanem a márciusi orosz események következtében köztársasági, azaz forradalmi hadsereg, mégis parancsnokainak engedelmeskedő igazi hadsereg volt. 1917 októberében minden alaposan megváltozott. Az orosz köztársaságot az orosz proletariátus októberi lázadása Leninék kezébe juttatta. A proletariátus e lázadása gyorsan szétbontotta az orosz hadsereget. Vörös hadsereg lett, amely többé Romániát nem védelmezte, hanem egyenesen fenyegette is. Az orosz hadsereget széttöltető bolsevista agitátorok által felbujtott orosz csapatok Jaşiban kiszabadították börtönéből a szélső román szocialisták vezérét, Rakovskit és így szövetségre a bolsevizmus felé hajló román szocialistákkal, teljes erővel rajta voltak, hogy a bolsevizmust a román hadseregbe is átültessék. A román hadsereg vezetősége és tisztikara mindent elkövetett, hogy ettől a kútmérgezéstől a román hadsereget megóvjá. Az ebből keletkezett súrlódások a szövetséges két hadsereg között több ízben fegyveres összeütközéssé fajultak.

„A legmegdöbbentőbb mozzanata az orosz-román szövetségnek az a pillanat volt – írja Edm. Beldiman idézett brosurája 59. lapján – amikor kényszerítve voltunk katonai intézkedéseket tenni, hogy az oroszok kiürítsék Moldovát. Kormányunk igyekezett az igazságot eltitkolni, de a mi fegyveres közbelépésünk, hogy egyes rabló orosz csapatokat kiűzzünk vagy lefegyverezzünk, Fálticeninél, Paşcaninál, Botoşaninál, Galaţi-nál mindkét részről való halottakkal és sebesültekkel kapcsolatos véres ütközetekre szolgáltatott alkalmat.”

Mikor 1917 november végén Trozski hajlandónak nyilatkozott az orosz proletariátus nevében a középponti hatalmakkal béketárgyalást kezdeni, Romániának sem volt más útja és módja, ha teljesen tönkremenni nem akart. A breszt-litovszki béke ezt kikerülhetetlenül szükségessé is tette. Czernin még december közepén Randa cs. és kir. alezredes, bukaresti volt katonai attaché útján titokban érintkezésbe lépett Ferdinánd királlyal, akinek tudomására hozta, hogy megérkezett az a pillanat, amelyben a teljesen magára hagyatott Románia még aránylag kedvező békét köthet. Miután Ferdinánd Czernin bizalmas értesítéseiből meggyőződött, hogy trónját sem fogja elveszíteni és Romániának nagyobb területvesztései sem lesznek, hajlandó volt a béke érdekében megtenni a szükséges lépéseket.

Románia sorsa ebben a szomorú stádiumban volt, mikor „nemzeti kiegészülése” érdekében „halottrabló hadjárat”-ra indult.

Leninék proletárdiktatúrájának nemcsak az orosz hadsereget, hanem az egész orosz birodalmat is sikerült gyorsan

szétbomlasztani. A proletariátus önrendelkezési jogának értelmében szabadságában állott a birodalom minden tartományának és minden népfajának bolsevik alapon önálló tanácsköztársasággá alakulni azzal a joggal, hogy maga döntse el, hogy teljesen önálló és független tanácsköztársaság akar e maradni, vagy tagja kíván lenni a nagy orosz szövetséges tanácsköztársaságnak? Besszarábia is, úszva a bolsevizmus nagy áradatával, átalakult moldován tanácsköztársasággá. – Hogy miért moldováná, magyarázata az, hogy a besszarábiai román nép magát nem romának, hanem moldovánnak nevezi. – Ez a szép és gazdag tartomány 1918 januárjában teljesen a bolsevik bandák kezében volt.

A román kormány, pontosan értesülvén arról, hogy komoly ellenállásra nem találhat, egy hadsereget küldött Besszarábia birtokbavételére. Ez okkupáló hadseregnek nem sok fáradságába került a rendetlen és egymással jóformán semmi taktikai összefüggésben sem levő bolsevik bandákat szétugrasztani. A földbirtokos nemesség, a városi polgárság, sőt a vagyonosabb parasztság is szabadítóként üdvözölte a román hadsereget. Így jutott 44,000 négyszögkilométer búzatermő gazdag terület és több mint két millió főnyi lakosság egyszerűen halott rablás útján Románia birtokába.

Ferdinánd király s vele együtt a jași-i kormány azzal a biztos tudattal fogott bele a békealkudozásokba, hogy Besszarábiát a középponti hatalmak meghagyják birtokában, hogy nagyobb területveszteségei nem lesznek Magyarország felé, sőt biztosan Dobrudzsából sem veszít többet, mint az 1913-iki bukaresti békében a szintén halottrablás útján birtokába jutott úgynevezett quadrilateralt. Sors bona nihil aliud!

Az 1918-iki béke a maga egészében arról tesz tanuságot, hogy Czernin grófban Románia kitűnő pártfogóra tett szert. Mihelyt a németeknél sikerült kivívnia azt, hogy az áruló sigmaringeni Hohenzollern-dinasztia detronizálásának követelésétől elálljanak, egészen biztos lehetett abban, hogy Németország gazdasági érdekeinek szigorú biztosításánál egyébbel, különösen politikai vonatkozású kérdésekkel, nem fog törődni.

A területi kérdéseket illetően Románia igen szerencsés helyzetben volt Magyarországgal szemben is. Magyarországnak elsőrendű belpolitikai érdeke volt, hogy az éppen feltétlenül szükséges annektálandó területekkel mentől kevesebb román lakosság csatoltassék a magyar államhoz. A magyar álláspont az volt, hogy nagyobb terület ne kerüljön Magyarországhoz, mint amennyi feltétlenül szükséges az ország határainak stratégiai biztossága szempontjából. Ezért az új országhatár megállapítását a magyar kormány teljesen a hadvezetőségre bízta. A hadvezetőség által követelt területen, az egy Turn-Severint leszámítva, nagyobb város, vagy jelentékenyebb helység nem

volt, mert hiszen a Putna völgyében levő Ocna alig vehető még jelentékenyebb helységezámba is.

Czernin gróf még e területből is lealkudott körülbelül 70%-ot, úgy hogy a bukaresti békében Magyarországhoz csatolt terület egy keskeny 2 és 10 kilométer szélességben változó sávnál nem volt nagyobb. Ez is havasi erdőterületből állott, amelyen alig volt egy pár tucat szétszórt havasi község, mindössze is 28,000 lakossal. Ez igazság ellenére is egy román író Comnène az entente-hatalmak megtévesztésére szánt „La Terre Roumaine a travers les âges” című 1918-ban Párisban megjelent broszúrájának 48. lapján a következőket írja: „La région annexée à la Hongrie, qu'on osait qualifier de „désert”, comprenait 170 villages avec 140,000 habitants, tous Roumains de la plus pure souche” (A Magyarországhoz csatolt terület, melyet pusztaságnak mertek minősíteni, 170 községet foglalt magában 140,000 legtösgyökeresebb román lakossággal). Haec est veritas valachica!

A bukaresti béke mindezeknek ellenére egy nagy történeti folyamatnak, a román irredentista mozgalmaknak volt nemcsak zárójelene, hanem e mozgalom csődjének kihirdetése és megpecsételése is. A történelmi és politikai hazugság ebben a békében mégis elvette megérdemelt büntetését. Hogy ez a büntetés csak ítélet maradt és nem hajtatott végre, annak oka egy nagy világtörténelmi összeomlás volt, amely nem állott semmi összefüggésben a román irredentizmussal, amely azonban meghozta a kedvező alkalmat arra, hogy Románia ismét a halottrabló egyáltalán nem tiszteletreméltó szerepében jelenjék meg a történelem színpadán.

A következő és utolsó fejezetben e gyalázatos halottrablás történetét szándékozom elbeszélni.